

İĞDIR'DA HALK TAKVİMİ VE HALK METEOROLOJİSİ

Folk Calenders and Folk Meteorology in Iğdır

Doç. Dr. İbrahim GÜNER*

Oğuz ŞİMŞEK**

ÖZET

En küçüğünden en büyüğüne dek toplumlar, var oluşlarından başlayarak, her devirde değişik ya da benzer nedenlerle yine değişik ya da benzer biçimlerde zamanı bölmek, noktalamak ihtiyacını duymuşlardır. Toplum tarafından önemli sayılan ya da toplumsal hayatı etkileyen her türden olay, o toplumun takvimine yansımıştır. Köklü ve zengin bir sözlü gelenek kaynağı, binlerce yılın bireysel ve toplumsal deneyimlerine dayalı olan yerel takvimlerimizin derlenmesinin, kültürel coğrafya araştırmalarına büyük katkılar sağlayacağı kanaatindeyim.

Tarımın tem geçim kaynağı olduğu toplumlarda yerel takvim hesaplamaları çok önemlidir. Iğdır yöresinde, eski bir Türk takvimi olan On İki Hayvanlı Türk Takvimi kullanılmaktadır. Bu takvimde yılbaşı, Türklerin Ergenekon'dan çıkış tarihi olarak kabul edilen ve aynı zamanda baharın başlangıcı sayılan Rumî 9 Mart, bugünkü takvime göre 21 Mart'tır. Nevruz (Yeni Gün) adıyla bilinen bu gün, büyük törenlerle kutlanmaktadır. Yörede toprağın ekimi ve hayvancılıkla ilgili uygulamalar içerisinde en yaygın ve belirgin olarak görüleni Koç katımı'dır. Yörede pamuk ekimi, ovanın güneyindeki Pamuk Dağı'nın en son karı kalktıktan sonra başlamaktadır.

ABSTRACT

From the very beginning of the world, societies-from the smallest to the largest-have felt the need to divide time for various or similar reasons, in various or similar ways and to ascertain it. Every event considered important by the society has been recorded in the calender of that society. I think that the collection of local calenders consisting of rich and wide ranged oral expression as well as the personal and social experience of thousands of years will contribute a lot to culturel geographical researches.

Local calender measurements are very important in societies where agriculture is the basic way of making a living. In Iğdır Turkish Calender with 12 Animals which is an old Turkish calender is used. In this calender, the new year starts on March 21 according to modern calender and on March 9 according to Gregorian Calender which is accepted as the date of Turks setting off from Ergenekon. This date, known as New Day is celebrated with great festivals. The

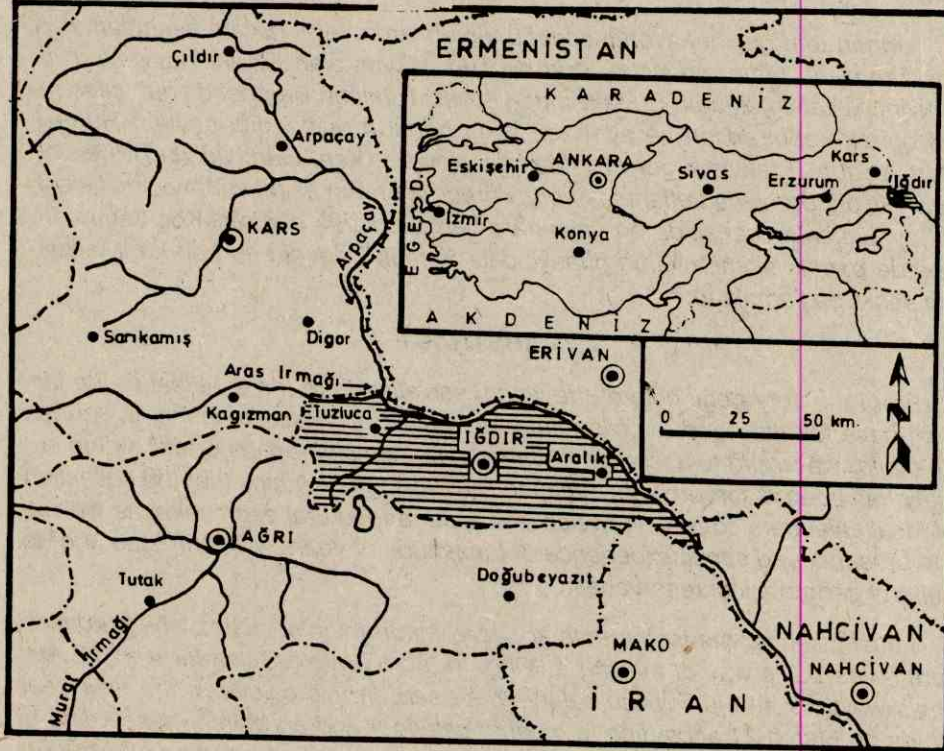
* Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Bölümü, Erzurum.

** Iğdır Anadolu Lisesi Coğrafya Öğretmeni.

cultivation of soil and applications for animals are seen as reflections in local calender. The commonest and most significant one of them is fertilization of sheep. The cultivation of cotton starts after the last snow on Pamuk Mountain which is the south of the plain melts.

Giriş

Araştırma sahası Iğdır ilini kapsar. Bu ilin toprakları, kuzeyinden Ermenistan, doğusundan Nahçıvan ve İran devletleri; batı ve kuzeybatısından Kars ili, güneyinden de Ağrı iliyle çevrelenmiştir (Harita: 1). İlin yüzölçümü 3 539 km², 1990 yılı nüfusu ise 142 500 kadardır. Toplam il alanının % 26 kadarı (922 km²) ovalık alanlardan, % 74 kadarı (2 617 km²) da engebeli alanlardan oluşmaktadır. Iğdır'da yıllık sıcaklık ortalaması 11,6 °C civarındadır. Çevresine göre oldukça elverişli sıcaklık koşullarına sahip olan bu yöre, ülkemizin en az yağış alan yerlerinden biridir (47 yıllık ortalamaya göre 257.6 mm). Iğdır ili topraklarının drenajı, Aras ırmağı ve kolları tarafından sağlanmaktadır. Sahip olduğu elverişli iklim, toprak ve sulama koşulları sayesinde Iğdır ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin tarımsal ekonomik potansiyeli en yüksek olan ovalarından biridir.

Şekil 1- Lokasyon haritası.
Figure 1- Locational map.

Hangi doğal ve kültürel ortamda olursa olsun, hemen her yörenin kendine özgü bir takvimi vardır. Bu takvim, o yörenin doğal çevre faktörleriyle yarattığı, içine doğduğu ya da etkisinde kaldığı bazı kültürel öğelerden oluşan, köklü ve zengin bir sözlü gelenek kaynağıdır¹. Halk takvimi diye adlandırdığımız yerel takvim, bilinen, yaygınlık kazanmış takvimlerden ayrı bir biçimde yılı bölümler; günleri yaygın adlandırılışlarından ayrı adlandırır; kimi zaman birimlerine iyi ya da kötü özellikler yükler. Yaygın inanışlara göre halk takvimlerinde yılı oluşturan mevsimlerde, aylarda, haftalarda, günlerde, gecelerde, gündüzlerde hatta vakitlerde kaçınmayı, uyulmayı, şu ya da bu biçimde davranmayı gerektiren güçler vardır. Yine yaygın olan inanca göre, uzun süreli deneyim ve bilgi birikiminin ürünü olan halk takvimlerine uymamak, onun gösterdiği doğrultuda hareket etmemek bireyin büyük zararlara uğramasına neden olur. Çünkü halk takvimleri oluştukları doğal ve kültürel ortamın ürünüdürler. Malı oldukları toplum onu uzun süreli deneyimler, maddî ve manevî pek çok kayıplar sonucu elde etmiştir².

Halk takvimlerinin bünyesinde yer alan temel öğelerden pek çoğunu üretim türü ve buna bağlı olarak da toplumsal yapının bazı unsurları ve kurumları oluşturur. Toplumsal yapıyı belirleyen ekonomik uğraş, toplumda ağırlıklı üretim öğesi çevresinde yoğunlaşan uygulamalar, bunlarla ilgili olgular ve inançlar sistemi halk takvimlerinin iskeletlerini kurarlar. Temelde halk takvimlerinin oluşmasında rol oynayan hemen bütün etkenler, toplumun ekonomik yapısından, ekonomiyi belirleyen uğraş türünden kaynaklanır görünmektedir³. Özellikle tarımın temel geçim kaynağı olduğu toplumlarda yöresel takvim hesaplamaları çok önemlidir. Belirli gün ve sürelerde yapılan işler ve bu günlerde kutlanan özel bayramlar vardır ki bunlar topluluk ve toplumları bir arada tutma, yaşatma ve geleceğe olan planları uygulama bakımından önem arz etmektedir.

İğdir yöresinde, eski bir Türk takvimi olan *On iki Hayvanlı Türk Takvimi* kullanılmaktadır. Bu takvimde yılbaşı Türklerin Ergenekon'dan çıkış tarihi olarak kabul edilen 9 Mart, bugünkü takvime göre 22 Mart Nevruz (Yeni Gün)'dur⁴.

1. Yılın Yerel Bölümlenmesi, Belirli Günler ve Kutlamalar

Anadolu'daki halk takvimine göre yıl, *Kasım günleri* ve *Hızır günleri* olarak iki ana devreye ayrılmaktadır. Bu devrelerden birincisi kış devresi olarak adlandırılırken; ikincisi yaz ya da hidrellez olarak adlandırılmaktadır. Kasım günleri 8 Kasım'da başlayıp 5 Mayıs'ta sona erer ve 179 gün sürer. Halkın hidrellez dediği *Hızır İlyas günleri* (Hızır günleri) 6 Mayıs ile 7 Kasım arasındaki 186 gündür⁵. İğdir yöresindeki halk takvimine göre ise yıl, ilkbahar, yaz, güz (payız) ve kış olarak dört mevsime ayrılmıştır.

1- ERGİNER, G., 1984, Uşak Halk Takvimi, Halk Meteorolojisi. Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 22, Ankara.

2- ERGİNER, G., 1984, a.g.e., s. 22.

3- ERGİNER, G., 1984, a.g.e., s. 25.

4- YANBEY, M.K., 1951, "Türk Takvimi Hakkında". TFA, Sayı: 2, s. 305-306.

5- ERGİNER, G., 1984, a.g.e., s. 53.

Yörede, güneşin Yay Burcu'ndan Oğlak Burcu'na girdiği 21 Aralık kışın başlangıcı sayılmaktadır. Bu tarih, Iğdır'da tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar için çok önemlidir. Çünkü bu tarihe kadar tarlalarda bulunan bütün ekinler toplanmış, kışa hazırlık bitmiştir. Hayvancılıkla uğraşanlar artık hayvanlarını otlak ve meralardan alarak ahırlara kapatmışlardır. Yaz mevsiminin başında sözleşme yaptıkları çobanların sözleşmeleri bitmiştir.

21 Aralık tarihinden itibaren başlayan kış mevsimi, yöresel hesaplamalara göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birinci bölümü olan *Büyük Çille* 30 gün; ikinci bölümü olan *Küçük Çille* ise 20 gün sürmektedir. Halk arasında bu Çilleler iki kız kardeşe benzer. Büyük Çille büyük kardeş, Küçük Çille küçük kardeşdir. Büyük kardeş uyumlu, uysal ve ağırbaşlıdır. Bu yüzden, Büyük Çille'de 40 günlük süreye rağmen, havalar yumuşak ve daha ılık geçmektedir. Küçük kardeş daha dikbaşlı, geçimsiz ve uyumsuzdur. Bu yüzden de Küçük Çille'de 20 günlük süreye rağmen soğuk, kar yağışlı, ağır bir kış mevsimi yaşanmaktadır.

Büyük Çille girdiği gün, nişanlı kızlara, nişanlısının ailesi tarafından *Çillelik* diye adlandırılan, çeşitli meyveler ve hediyeler götürülür. Bu hediyelerin büyük bir tepside götürülmesine özen gösterilir. Nişanlı olan kıza, babasına, annesine ve diğer aile fertlerine çeşitli hediyeler sunulurken, özellikle yaz aylarından beri çeşitli yöntemlerle saklanan (saman veya ot içerisinde) karpuz (*Çille karpuzu* adı verilir) veya kavunun nişanlı kıza getilmesi âdettir. Büyük Çille'ye girerken yapılan bu hazırlıklar ve özel ziyaretler Küçük Çille'de yapılmamaktadır.

Sayacılar, ocak ayının ortalarından itibaren, Döl'ün bereketli ve sağlıklı olması için köy veya mahallerin başından başlayarak ev ev, kapı kapı dolaşip çeşitli mani ve şiirler okuyarak koyun-kuzusu olandan pay alırlar. Koyun-kuzusu olmayanlara da topladıklarından pay verirler.

Küçük Çille'nin çıkması ile birlikte Nevruz Bayramı'na kadar 30 günlük bir süre kalır ki bu döneme *bayram öncesi* (bayram ağzı, bayram gabağı) denir. Küçük Çille'nin sona ermesiyle başlayan ve üç gün süren Hıdır Nebi törenleri, Nevruz (Yeni Gün) öncesi yapılan kutlamalardan biridir. Artık soğukların bitmesiyle birlikte hava, su ve toprak ısınmaya başlayacaktır. Bu günlerde Nebi'nin, elinde ateşle birlikte geleceğine inanılır. Nebi'nin elindeki ateş ile geliş toprağa güneş ve su, insanlara ise sağlık getireceğine inanılmaktadır. Yörede Küçük Çille'nin çıkmasıyla, cemrelerin ilki 20 Şubat'ta havaya, ikincisi 27 Şubat'ta suya, üçüncüsü 6 Mart'ta toprağa düşmektedir.

Kışın sonu bir çeşit gösteri ve oyunlardan oluşan, gruplar halindeki gösterilerle kutlanılır. Artık kış bitmiştir; bahar gelmektedir. Geceler kısaltmakta, gündüzler ise uzamaktadır. Nevruz Bayramı'na 30 gün kala başlayan grup gösterilerinden birisi *Kosa oyunu* veya *Teke oyunudur*. Unutulmaya yüz tutmuş oyunlardan olan Kosa oyunu çok önemli yöresel kültür öğelerindedir. Bu oyun özellikle akşamları grup halinde oynanmaktadır. Toplanan bir grup erkek çocuk, kendi aralarından, bir tane bey (damat), bir tane de gelin seçerler. Damada koyun de-

risinden bir kürk giydirilir, başına boynuzları olan başlık, beline kuşak ve boynuna çingirak (zil) takılır, yüzüne un balınar. Gelin olan ise uzun bir elbise giyerek başını ve yüzünü örten bir örtü takar. Grubun içerisinde birkaç çalgıcı olur; diğer arkadaşları da bunlara eşlik ederler. Grup, çeşitli oyunlar oynayarak, şiirler ve maniler okuyarak ev ev dolaşip gittikleri evlerden hediyeler isterler. Ev sahipleri ise hediye olarak un, kuruyemiş, çeşitli meyve ve para verirler.

İğdir yöresinde 21 Mart (Rumî 9 Mart) Nevruz (Yeni Gün) adıyla bilinmektedir. Yörede Nevruz'un hazırlıkları bir hafta öncesinden başlar. Evlerde genel temizlik yapılır, yeni giysiler alınır. 20-21 Mart günlerindeki Nevruz, hem Hz. Ali'nin Halifeliğinin, hem de baharın kutlanması anlamlarını taşımaktadır. Kutlama çarşamba akşamı *ateş yakma* töreni ile başlar. Toprak damlar üzerinde gelenin geç saatlerine değin yanan bu ateşle, Hz. Ali'nin halka savaşa çıkışı duyurması canlandırılır. Ertesi gün (perşembe) *ölü bayramı*dır. Evlerde helvalar pişirilir, yemişler alınır, dinsel önderlerle birlikte mezarlığa gidilir, mevlit ve Kur'an okunarak dua edilir. Sonra da herkes yanında getirdiği helva ve yemişleri çocuklara, öksüzlere, yoksullara dağıtır. Artanlar da mezarlar üstüne serpilir. Nevruz'dan önceki geceye yörede *ihya gözleme* denir. Bu, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da öldürülüşünün *taziyesi* anlamındadır. Köy ya da mahalle halkı bir evde toplanır, sabaha değin dua edilir, ağıtlar söylenir, akşam ve sahurda iki kez yemek yenir. Gün ağarırken dağılır.

Gündüz yeniden biraraya gelinerek Nevruz kutlanır. Hastalar ziyaret edilir, fakirlere yardım edilir, yoksullar yedirilir, içirilir ve giydirilir. Ayrıca bu bayramda kırmızı yumurta yapılarak dövüştürülür, çocuklara bu yumurta hediye edilir.

Nevruz Bayramı'ndan itibaren bahar başlar. Fakat yörede bu tarihten sonra da soğuk günler yaşanmaktadır. Bayramın 20-25 gün sonrasında *Kernabut*, 40 gün sonrasında da *Camişkiran* adları ile anılan kısa ancak, sert soğuklar görülmektedir. Mayıs ayının başında görülen Camişkiran soğuğu, bir olayla bağlantı kurularak anlatılmaktadır. Rivayete göre; "*Eskiden çiftçinin birisi iki adet mandasını (camış) arabaya koşarak tarlaya çalışmaya gider. Çiftçi tarlasına ulaşmadan karlı-tozlu bir fırtına çıkar. Camışlarından birisi orada telef olmak üzereyken çiftçi iner ve camışını telef olmaktan kurtarmak için keser. Bu soğuk kar fırtınasının ardından güneş çıkar ve çevreyi kavurmaya başlar. Çiftçi kestiği hayvanının derisini soyarak için arabasının gölgesine geçer ve gölgede işini yapmaya çalışır*". Bu rivayet, yörede 21 Mart'tan sonraki 45 günlük dönemde hava koşullarının ne denli değişken olduğunu açıkça göstermektedir.

İğdir ovasında pamuk ekimi, Nevruz Bayramı'ndan itibaren geçen 30-60 gün içinde, yani 21 Nisan'dan sonra yapılmaktadır. Çünkü yörede toprak sıcaklığı ancak bu tarihten sonra ekilen pamuk tohumlarının çimlenmesi için gerekli sıcaklığa erişmektedir. Bu tarihten önce ekilen tohumlar toprakta çürümekte ve bu da yöre sakinlerince *karadalak* olarak adlandırılmaktadır. Ovada en uygun pamuk ekim zamanı, ovanın güneyinde bulunan 2 639 m. yükseltili ve *Pamuk Dağı* olarak adlandırılan dağın tepesindeki son karın kalktığı günden itibaren

başlamaktadır.

İğdir'da 21 Haziran yayın (yaz) başlangıcı sayılmaktadır. 21 Haziran-5 Ağustos arasındaki 45 günlük dönemde, yörede yaz koşulları tam anlamıyla yaşanmaktadır. Ancak, yazın tam ortasında (5 Ağustos) hava sıcaklıklarında belirgin bir değişme meydana gelmektedir. Bu gün yörede *Kuyruk doğumu* olarak adlandırılmaktadır⁶. Bu tarihe yine halk arasında *Kuyruk dondu* da denilmektedir. Yerinde yaptığımız tespitlere göre, yazın bu tarihe kadar kuyruk yağı hep sıvı kalmakta, erimekte, bu tarihten sonra ise kendiliğinden donmaktadır. Kuyruk doğumundan sonra gece ile gündüz arasında sıcaklık bakımından belirgin bir fark meydana gelmektedir. Havalar serinlemekte ve sık sık kuvvetli rüzgârlar esmektedir. Bu devrede görülen rüzgârlar *Kuyruk fırtınası* olarak adlandırılmaktadır.

Kuyruk doğumu tarihinde artık sabah erken saatlerde bitkiler üzerinde oluşan çiy taneleri (şeh) kendini göstermektedir. Tarımda makineleşmenin henüz gerçekleşmediği tarihlerde yazın toplanan buğday sapsarı bir metre eninde ve 2.5-3 m. boyundaki tahta kalaslardan yapılan ve alt kısmına sactan bıçaklar konulmuş âletlerle (gem) saman haline getirilmekteydi. Yaz aylarında yapılan bu işlem için özellikle bazı çiftçiler tarafından kuyruk doğum tarihi beklenirdi. Çünkü gecelerin soğumasıyla birlikte, sabahleyin yere serilmiş vaziyette bulunan buğday sapsarı üzerinde çiy taneleri oluşmakta ve bu da sapsarı nemlendirerek daha kolay ayrılmasını sağlamaktaydı.

Kuyruk doğum tarihinde yörede doğal olarak yetişen ılgın çalıkları çiçek açmaya başlarlar. Bu tarihten itibaren özellikle zehirli ve zararlı böcekler dışarıya çıkmakta ve etrafta dolaşmaya başlamaktadırlar.

23 Eylül'de güneşin Başak Burcu'ndan Terazi Burcu'na girişiyle birlikte sonbahar (payız) mevsimi başlamakta ve sonbaharın ortasında *Koç katımı* olmaktadır. Yazın yaylalara götürülen hayvanlar eylül ayının sonlarına doğru ovaya yani kışın barındırılacakları yerlere indirilirler. Koyun sürüleri içerisinden güçlü ve iri olan erkek koyunlar sürülerden uzaklaştırılırlar ve özel olarak besiyeye alınırlar. Koç katımı uygulamasıyla, koyunların yavrulama zamanları kontrol altına alınmıştır. Çünkü, sayıca çok ve ekonomik açıdan büyük bir önem taşıyan koyun yavrusu çok narin olup, kışın sert geçen aylarında soğuğa ve açlığa karşı dayanıksızdır. Ayrıca, kuzuların erken doğması durumunda beslenme sorunu ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla Koç katımı uygulamasının temel amacı, genel olarak sonbaharda döllenmiş koyunların yavrulama zamanlarını kışın çok soğuk devresinden sonraya kaydırarak yavruların açlıktan ve soğuktan kırılmasını önlemektir. 5 Kasım tarihinde yani payızın yarısında *Koç katımı* törenleri düzenlenmektedir. Koyun sürüsü olanlar arasında yapılan bu törende, koçlar rengârenk boyanır, çeşitli meyve (başta elma olmak üzere) ve şekerlemelerle süslenir. Koç katımı günü bir bayram havasında koçlar sürünün içerisine bırakılır. Koç katımından 21 Aralık tarihine, yani Büyük Çille'nin girişine 45 gün kalmıştır.

6- Kuyruk bir yıldızın adıdır ve bu yıldızın çıkışıyla yörenin iklim koşullarında bir bozulma görülür.

45 gün sonra güneş Yay Burcu'ndan Oğlak Burcu'na girecek ve kış mevsimi başlayacaktır.

Kaynakça

- ERGİNER, G., 1984, Uşak Halk Takvimi, Halk Meteorolojisi. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- GÜNER, İ., 1993, İlimiz İğdir. İl Milli Eğitim Müdürlüğü Koruma ve Yaşatma Derneği Yay. No: 1, İğdir.
- KIRZIOĞLU, M.F., 1945, Kars İlinde Yerli Halk Takvimi Deyimleri Üzerine. FOLKLOR POSTASI, Sayı: 9, s. 9-19.
- ONK, N., 1972, Aras Boyu Örf ve Âdetleri: Nevruz Bayramı. TÜRK KÜLTÜRÜ, Sayı: 119, s. 1208-1216.
- YANBEY, M.K., 1951, Türk Takvimi Hakkında. TFA, Sayı, 2, s. 305-306.

